

بررسی نقش مهاجرت های درون استانی در گسترش سکونتگاه های خودرو در منطقه کلان شهری تهران (مطالعه موردی اسلامشهر)

سداله بیات*

دکتر اصغر نظریان**

چکیده:

براساس بررسی های بعمل آمده شهر تهران بطور مرتب سهم خود از جمعیت شهرنشین استان تهران را به نفع شهرهای اقماری واقع در اطراف خود از دست می دهد. این مسئله حاکی از نوعی شهرگریزی یا واگرایی شهری در این کلان شهر می باشد. اسلامشهر به عنوان یکی از سکونتگاه های خودرو و اقماری شهر تهران طی چند دهه اخیر نقش بسزایی را در جذب جمعیت سرریز شهر تهران بر عهده داشته است.

در این پژوهش با مقایسه تطبیقی جریانات مهاجرتی چند دهه اخیر به شهرهای تهران و اسلامشهر مشخص می گردد که در ابتدا مهاجرین برون استانی از سراسر کشور به امید دستیابی به زندگی بهتر روانه شهر تهران شده و در ادامه تعداد زیادی از این مهاجرین بدلیل مواجهه با مشکلات عدیده خصوصاً مشکل مسکن مجبور به مهاجرت درون استانی به سکونتگاه های خودرو و پیرامونی شهر تهران مانند اسلامشهر به عنوان مرحله دوم از مهاجرت می شوند، این مسئله باعث رشد قارچ گونه جمعیتی و کالبدی اسلامشهر طی دهه های اخیر بدون هیچگونه برنامه ریزی ملی و منطقه ای شده است.

برآوردهای انجام شده حاکی از آن است که طی دهه آتی تا سال ۱۴۰۰ تعداد زیادی از خانوارهای ساکن در کلان شهر تهران، قادر به تامین مسکن مناسب در داخل محدوده شهر نبوده و چاره ای جز مهاجرت و سکونت در سکونتگاه های خودرو و حاشیه ای کلان شهر تهران مانند اسلامشهر نخواهند داشت.

دراین پژوهش برآنیم تا ضمن بررسی تاثیر مهاجرت های درون استانی بعنوان اصلی ترین علت شکل گیری سکونتگاه های خودرو به چالش های ناشی از ایجاد و گسترش اینگونه سکونتگاه ها پرداخته و در نهایت ضمن ارائه راهبردهایی جهت برنامه ریزی های بلند مدت، پیشنهادهاتی به منظور رفع مشکلات ناشی از ایجاد و گسترش اینگونه سکونتگاه ها ارائه نمائیم.

واژه های کلیدی: مهاجرت - واگرایی شهری - سکونتگاه های خودرو - منطقه کلان شهری تهران - اسلامشهر

*دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات
**استاد گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۰/۱۵

تاریخ دریافت: ۹۰/۷/۱۹

مقدمه :

امروزه رشد شتابان شهرنشینی خصوصاً در کشورهای در حال توسعه مسئله ای کاملاً مشهود است، این امر موجب رشد مناطق کلان شهری در این کشورها شده است. نکته حائز اهمیت این که شهرهای بزرگ تنها در داخل محدوده خود رشد نمی کنند (اتفاقی که معمولاً در شهرهای کوچک رخ می دهد) بلکه ساکنین شهرهای بزرگ در مناطق کلان شهری بزرگتر پراکنده می شوند. این پراکنش خصوصاً در کشورهای توسعه نیافته و یا در حال توسعه، منجر به شکل گیری سکونتگاه های خودرو در حاشیه شهرهای اصلی می شود. این سکونتگاه ها علیرغم پیوستگی زیادی که به لحاظ اقتصادی و اشتغال با شهر اصلی دارند، دارای تفاوت های اساسی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و خصوصاً کالبدی با شهر مادر هستند. آمار حکایت از آن دارد که بین ۲۰ تا ۳۰ درصد جمعیت کلان شهرها و شهرهای کشورهای در حال توسعه در زیستگاه های نابسمان و در حاشیه شهرها زندگی می کنند (روستا، علیزاده، ۱۳۸۸، ص ۱).

انباشت سرمایه و ایجاد فرصت های شغلی در منطقه کلان شهری تهران و کمبود یا نبود این امکانات در سایر مناطق کشور نیز در دهه های اخیر باعث افزایش مهاجرت، تمرکز جمعیت و فعالیت در این منطقه گردیده و سبب رشد بی رویه منطقه کلان شهری تهران، تغییر در نظام شهری منطقه و شکل گیری و رشد فزاینده سکونتگاه های خودرو در حاشیه شهر تهران شده است.

وجود کلان شهر تهران به عنوان پایتخت کشور و سرمایه گذاری های عظیم اقتصادی که طی چند دهه اخیر در استان تهران انجام شده است، بدون تردید مهمترین ویژگی این استان به شمار می آید که تمامی روندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه را به شدت تحت تاثیر قرار داده که تحولات جمعیتی تنها یکی از جلوه های آن است (مهندسین مشاور رویان، ۱۳۷۸).

توسعه و گسترش فضایی تهران علاوه بر پیدایش کوی ها، محلات و شهرک های جدید، هسته های جمعیتی کوچکی را نیز که قبلاً بصورت روستا و آبادی شکل یافته بودند با پذیرفتن مهاجرین جدید به صورت قطب های متمرکز جمعیتی درآورده است. در این زمینه می توان به تبدیل یک سری از سکونتگاه های روستایی واقع در اطراف جاده تهران - ساوه به یک مجموعه جغرافیایی به نام اسلامشهر اشاره نمود.

اسلامشهر در ۱۸ کیلومتری جنوب غربی شهر تهران در اراضی مسطح کشاورزی ایجاد و بافت اولیه آن از چند روستا خصوصاً روستای قاسم آباد شاهی تشکیل شده است. از ویژگی های اسلامشهر که باعث رشد سریع و قارچ گونه این شهر گردیده می توان به نزدیکی با شهر تهران، واقع شدن در مسیر جاده ارتباطی تهران - ساوه و همچنین استقرار بخشی از صنایع و مراکز خدماتی در این منطقه و وجود زمینه های اشتغال در این مراکز تولیدی و خدماتی و تجاری و از سویی انجام ساخت و سازهای بی رویه و مسکن ارزان قیمت و عدم کشت اراضی به علت کمبود آب اشاره نمود که مجموع این ویژگی ها باعث شده تا جمعیت مهاجر از شهر تهران و سایر مناطق کشور به این منطقه سرازیر گردند. در نتیجه این مسائل باعث گردیده تا اسلامشهر با رشد و توسعه بی رویه و مشکلات عدیده زیست محیطی و ناهنجاری های جمعیتی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی زیادی مواجه گردد.

این تحقیق با تکیه بر مطالعات انجام شده در خصوص اسلامشهر بعنوان یکی از سکونتگاه‌های خودرو در منطقه کلان شهری تهران، سعی در شناخت علل گسترش شهرنشینی و توسعه کالبدی در این شهر طی دهه های اخیر، خصوصاً نقش پدیده مهاجرت های درون استانی در این باره دارد.

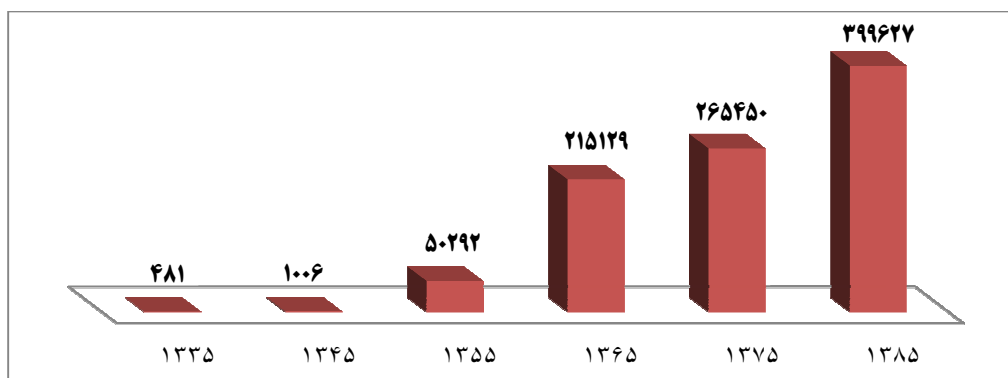
روش شناسی تحقیق :

در این تحقیق از نظر متدولوژی از شیوه تطبیقی یا مقایسه ای استفاده شده و از نظر تحلیل بر اساس روش های تحلیلی- آماری بوده و نهایتاً نتایج توصیفی ارائه می گردد. در این پژوهش در سطح آمار توصیفی به طبقه بندی و تلخیص داده ها و محاسبه شاخصهای توصیفی پرداخته شده و سپس با استفاده از نرم افزار Excel رسم نمودارهای آماری صورت گرفته و در ادامه تحلیل و استنباط آماری انجام گرفته است و نتایج در جداول و نمودارها نمایش داده شده و نهایتاً آمار بدست آمده به شیوه تطبیقی یا مقایسه ای مورد تحلیل قرار می گیرد .

مهاجرت و شهر :

طی دهه های اخیر عواملی چون رشد طبیعی جمعیت، مهاجرت و گسترش کالبدی و در برگرفتن روستاهای پیرامونی شهر نقش مهمی در افزایش جمعیت شهر اسلامشهر داشته اند که در بین عوامل سه گانه فوق اهمیت افزایش جمعیت شهر ناشی از عامل مهاجرت بیش از سایر عوامل بوده است. اسلامشهر طی دهه های اخیر همواره مورد توجه مهاجرین و اقشار کم درآمد تهرانی قرار داشته و این موضوع باعث افزایش سریع جمعیت، توسعه کالبدی و گسترش شهرنشینی در این شهر شده است، از سویی محدودیت امکانات و زیرساختهای شهری سبب بروز مشکلات عدیده ای برای این شهر و شهروندان آن گردیده است . چنانچه سیر صعودی افزایش جمعیت این شهر را طی دهه های اخیر مورد مطالعه قرار دهیم، مشاهده می نمائیم که جمعیت اسلامشهر از ۴۸۱ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۳۹۹۶۲۷ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است (نمودار ۱) یعنی بطور متوسط نرخ رشد سالانه جمعیت طی ۵ دهه اخیر در حدود ۱۵/۲۵ درصد بوده است ، لذا به طور طبیعی بسیاری از مسائل و مشکلات و نارسایی های شهری ناشی از همین افزایش بی رویه جمعیت و عدم تناسب امکانات موجود با جمعیت بوده است. در سطح منطقه کمبودها و مشکلات اقتصادی و اجتماعی مردم در زمینه های مختلف از جمله اشتغال مناسب، تامین انرژی، آب مصرفی، حمل و نقل، تاسیسات زیربنایی، مسکن، آموزش و پرورش، بهداشت، رفاه اجتماعی و... به خوبی آشکار است.

نمودار ۱- بررسی سیر تحول جمعیت اسلامشهر در دوره های زمانی ۸۵-۱۳۳۵

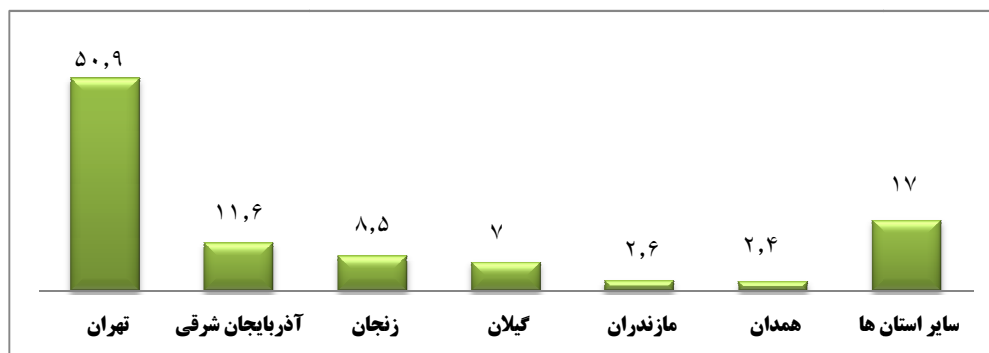
ماخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان تهران در سال های ۸۵-۷۵-۶۵-۵۵-۴۵-۳۳۵
در مجموع مهاجرت بی رویه از کلان شهر تهران و سایر نقاط شهری و روستایی و نهایتاً گسترش محدوده شهر از عوامل افزایش جمعیت اسلامشهر طی دهه های اخیر بوده است. لذا در این بخش به بررسی انواع مهاجرت های صورت گرفته به اسلامشهر طی ۴ دهه اخیر خواهیم پرداخت.

انواع مهاجرت به اسلامشهر طی دهه های اخیر:

۱- انواع مهاجرت به اسلامشهر طی دهه ۵۵-۱۳۴۵

برابر آمار در سال ۱۳۵۵ مهمترین استانهای مهاجر فرست به اسلامشهر عبارت بوده اند از استان تهران ۵۰/۹ درصد، استان آذربایجان شرقی ۱۱/۶ درصد، استان گیلان ۷ درصد، استان زنجان ۸/۵ درصد، استان مازندران ۲/۶ درصد، استان همدان ۲/۴ (شهرداری اسلامشهر، ۱۳۸۱)

نمودار ۲- مهمترین استان های مهاجر فرست به اسلامشهر طی دهه ۵۵-۱۳۴۵

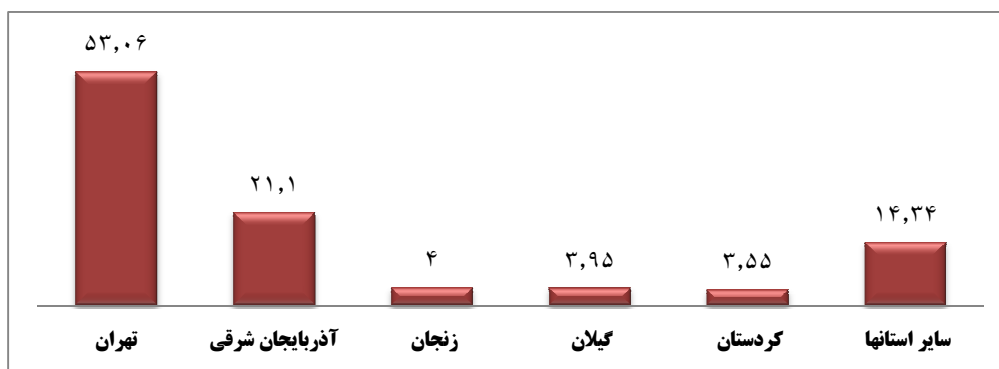
ماخذ: شهرداری اسلامشهر، سال ۱۳۸۱

در مجموع بیش از ۵۰/۹ درصد از مهاجرین وارد شده به اسلامشهر طی این دوره از نوع مهاجرین درون استانی و ۴۹/۱ درصد از مهاجران از سایر استان و از نوع برون استانی بوده اند. بیشترین سهم از مهاجرت های برون استانی مربوط به استان آذربایجان شرقی با ۱۱/۶ درصد بوده است.

۲- انواع مهاجرت به اسلامشهر طی دهه ۶۵-۱۳۵۵

در سال ۱۳۶۵ مهمترین استانهای مهاجر فرست به اسلامشهر عبارت بوده اند از استان تهران ۵۳/۰۶ درصد، استان آذربایجان شرقی ۲۱/۱ درصد، استان زنجان ۴ درصد، استان گیلان ۳/۹۵ درصد، استان کردستان ۳/۵۵ درصد (شهرداری اسلامشهر، ۱۳۸۱).

نمودار ۳- مهمترین استان های مهاجر فرست به اسلامشهر طی دهه ۶۵-۱۳۵۵

ماخذ: شهرداری اسلامشهر، سال ۱۳۸۱

بیشترین مهاجرت ها طی این دوره از نوع مهاجرت های درون استانی و از استان تهران با ۵۳/۰۶ درصد بوده است، میزان مهاجرت های برون استانی نیز ۴۶/۹۴ درصد بوده است که بیشترین سهم مربوط به استان آذربایجان شرقی با ۲۱/۱ درصد بوده است.

۳- انواع مهاجرت به اسلامشهر طی دهه ۷۵-۱۳۶۵

براساس آمار سرشماری سال ۱۳۷۵ طی این دوره ۵۶۸۵۲ مورد مهاجرت به اسلامشهر صورت گرفته است که از این تعداد ۴۰۷۰۲ نفر معادل ۷۱/۵۹ درصد از مهاجرت ها درون استانی و از شهر و شهرستان های استان تهران به این شهر صورت گرفته و ۱۵۶۴۶ نفر معادل ۲۷/۵۲ درصد از مهاجرت ها از نوع مهاجرت برون استانی بوده است.

نمودار ۴- مهمترین استان های مهاجر فرست به اسلامشهر طی دهه ۷۵-۱۳۶۵

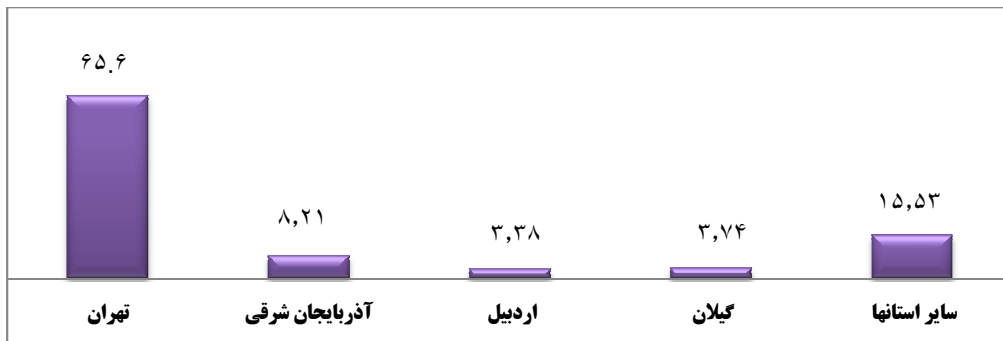
ماخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

در سال ۱۳۷۵ مهمترین استانهای مهاجر فرست به اسلامشهر عبارت بوده اند از استان تهران ۷۱/۵۹ درصد، استان آذربایجان شرقی ۷/۴۲ درصد، استان گیلان ۳/۰۲ درصد و استان اردبیل با ۳/۱ درصد که بیشترین سهم از مهاجرین وارده به اسلامشهر را داشته اند. (مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری ۱۳۷۵)

۴- انواع مهاجرت به اسلامشهر طی دهه ۸۵-۱۳۷۵

براساس آمار سرشماری سال ۱۳۸۵ طی این دوره ۱۱۵۸۱۴ مورد مهاجرت به اسلامشهر صورت گرفته است که از این تعداد ۷۶۰۰۶ مورد معادل ۶۵/۶ درصد از مهاجرت ها درون استانی و از شهر تهران و شهرستان های استان به این شهر صورت گرفته و ۳۵۷۵۰ نفر معادل ۳۰/۸۶ درصد از مهاجرت ها به اسلامشهر از نوع مهاجرت برون استانی صورت گرفته است.

نمودار ۵- مهمترین استان های مهاجر فرست به اسلامشهر طی دهه ۸۵-۱۳۷۵

ماخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران
 در سال ۱۳۸۵ مهمترین استانهای مهاجر فرست به اسلامشهر عبارت بوده اند از استان تهران ۶۵/۶ درصد، استان آذربایجان شرقی ۸/۲۱ درصد، استان گیلان ۳/۷۴ درصد و استان اردبیل با ۳/۳۸ درصد (مرکز آمار ایران، سرشماری ۱۳۸۵)

مقایسه تطبیقی انواع مهاجرت به اسلامشهر طی دهه های اخیر:

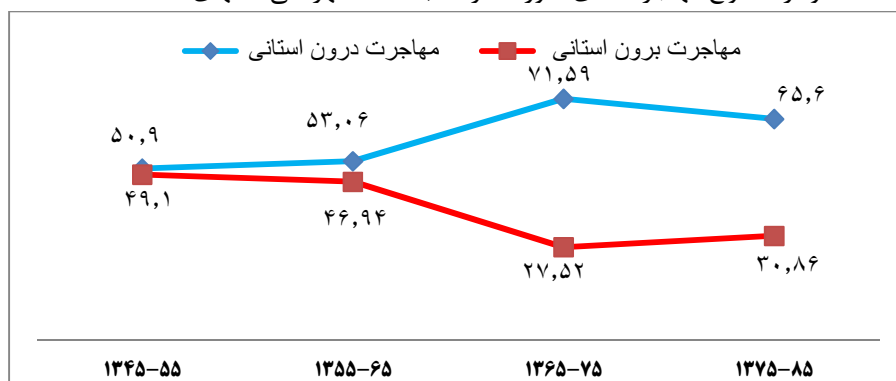
در جدول و نمودار زیر به بررسی انواع مهاجرت های درون استانی و برون استانی طی ۴ دهه اخیر به اسلامشهر پرداخته شده است:

جدول ۱- انواع مهاجرت های صورت گرفته به اسلامشهر طی سالهای ۸۵-۱۳۴۵

دهه	مهاجرت درون استانی (به درصد)	مهاجرت برون استانی (به درصد)
۱۳۴۵-۵۵	۵۰/۹	۴۹/۱
۱۳۵۵-۶۵	۵۳/۰۶	۴۶/۹۴
۱۳۶۵-۷۵	۷۱/۵۹	۲۷/۵۲
۱۳۷۵-۸۵	۶۵/۶	۳۰/۸۶

ماخذ: استخراج از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال های ۸۵-۷۵-۶۵-۵۵-۱۳۴۵

نمودار ۶- انواع مهاجرت های صورت گرفته به اسلامشهر طی سالهای ۸۵-۱۳۴۵

ماخذ: استخراج از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال های ۸۵-۷۵-۶۵-۵۵-۱۳۴۵

در مجموع طی ۴۰ سال اخیر بیشترین مهاجرت ها به اسلامشهر از نوع مهاجرت های درون استانی بوده و از سطح شهر و استان تهران صورت گرفته است. بررسی این روند طی دهه های اخیر حاکی از آن است که تقریباً

طی این مدت روند مهاجرت درون استانی به اسلامشهر رشد بیشتری داشته و در مقابل مهاجرت های برون استانی با کاهش مواجه بوده است .

مقایسه تطبیقی انواع مهاجرت به اسلامشهر و شهر تهران :

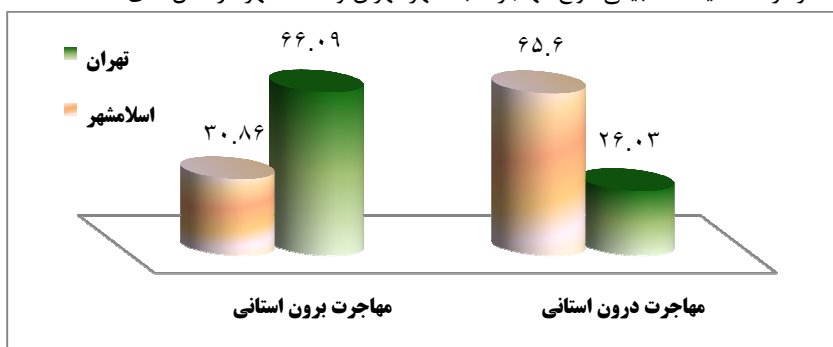
در جدول و نمودار زیر به بررسی تطبیقی مهاجرت های درون استان و برون استانی بین اسلامشهر و شهر تهران در طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ پرداخته شده است :

جدول ۲- مقایسه تطبیقی مهاجرت به اسلامشهر و شهر تهران طی سالهای ۸۵-۱۳۷۵

شهر	تعداد مهاجرین	مهاجرت درون استانی		مهاجرت برون استانی	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد
اسلامشهر	۱۱۵۸۱۴	۷۶۰۰۶	۶۵/۶	۳۵۷۵۰	۳۰/۸۶
تهران	۱۰۴۳۴۷۵	۲۷۱۷۵۲	۲۶/۰۳	۶۸۹۷۳۰	۶۶/۰۹

ماخذ : مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

نمودار ۷- مقایسه تطبیقی انواع مهاجرت به شهر تهران و اسلامشهر در سال های ۸۵-۱۳۷۵

ماخذ : مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

مقایسه تطبیقی انواع مهاجرت به شهر تهران و اسلامشهر در سال های ۸۵-۱۳۷۵ حاکی از آن است مهاجرت های برون استانی در شهر تهران با ۶۵/۶ درصد بیشترین سهم را دارد و از این نکته اینطور می توان نتیجه گرفت که اسلامشهر به درون استانی با ۶۶/۰۹ درصد بیشترین سهم را دارد و از این نکته اینطور می توان نتیجه گرفت که اسلامشهر به عنوان مقصد دوم مهاجرین می باشد یا به عبارتی مهاجرینی که به نیت دستیابی به زندگی و رفاه بیشتر ابتدا به شهر تهران مهاجرت نموده اند بدلیل مواجه با مشکلات زندگی و عدم توانایی در برابر هزینه های زندگی مانند هزینه مسکن و... مجبور به مهاجرت به اسلامشهر به عنوان مقصد دوم مهاجرت شده اند.

مقایسه تطبیقی درصد جمعیت شهرنشین اسلامشهر با شهر تهران :

در جدول و نمودار ذیل به مقایسه تطبیقی بین جمعیت شهرنشین شهر تهران با اسلامشهر طی سال های ۸۵-۱۳۷۵ پرداخته شده است :

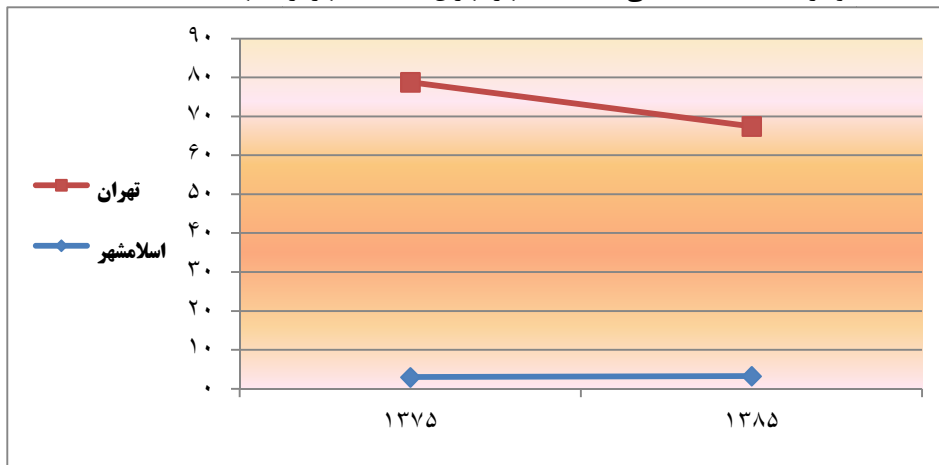
جدول ۳- مقایسه تطبیقی جمعیت شهر تهران با اسلامشهر طی سالهای ۸۵-۱۳۷۵

شهر	اسلامشهر		تهران	
	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
سال	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
تعداد جمعیت شهرنشین	۲۶۵۴۵۰	۳۹۹۶۲۷	۶۷۵۸۸۴۵	۷۸۷۲۲۸۰

۶۴/۲۱	۷۵/۸۴	۳/۲۶	۲/۹۸	سهم از جمعیت شهرنشین استان (به درصد)
-------	-------	------	------	--------------------------------------

ماخذ : مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

نمودار ۸- مقایسه تطبیقی جمعیت شهر تهران با اسلامشهر در سالهای ۸۵-۱۳۷۵

ماخذ : مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

سهم شهرنشینی اسلامشهر از کل جمعیت شهرنشین استان تهران از ۲/۹۸ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۳/۲۶ درصد در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است در حالی که سهم شهرنشینی شهر تهران از کل جمعیت شهرنشین استان تهران از ۷۵/۸۴ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۶۴/۲۱ درصد در سال ۱۳۸۵ کاهش یافته است.

بررسی مهاجران وارده به اسلامشهر بر حسب علت مهاجرت :

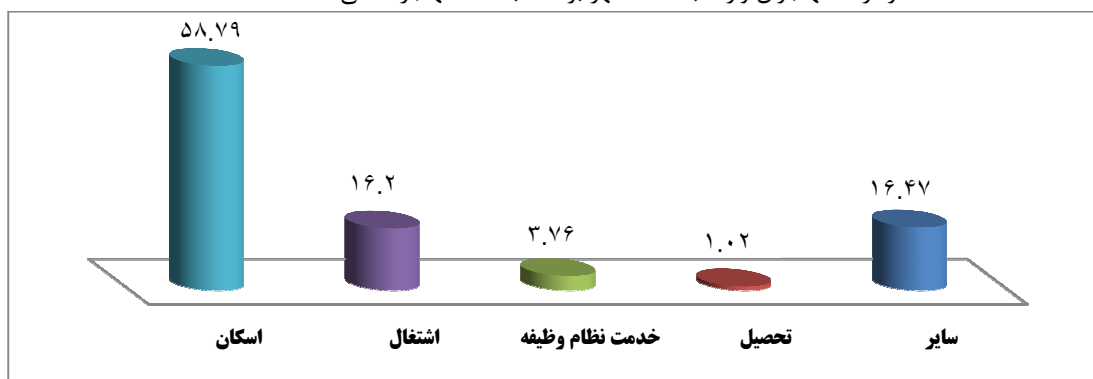
در جدول و نمودار ذیل به بررسی مهاجران وارد شده به اسلامشهر طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ بر حسب علت مهاجرت پرداخته شده است :

جدول ۴- مهاجران وارده به اسلامشهر بر حسب علت مهاجرت طی دهه ۸۵-۱۳۷۵

علت مهاجرت	اشتغال	تحصیل	خدمت نظام وظیفه	سکونت	سایر	اظهار نشده
درصد	٪۱۶/۰۲	٪۱/۰۲	٪۳/۷۶	٪۵۸/۷۹	٪۱۶/۴۷	٪۳/۸۹

ماخذ : مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

نمودار ۹- مهاجران وارده به اسلامشهر بر حسب علت مهاجرت طی دهه ۸۵-۱۳۷۵

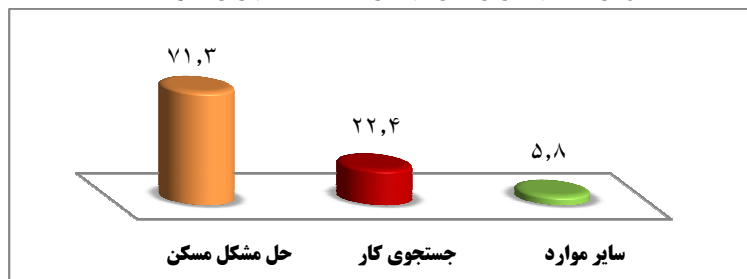

ماخذ : مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵، نتایج کلی استان تهران

بر اساس آمار فوق از بین ۱۱۵۸۱۴ نفر مهاجر وارد شده به اسلامشهر طی دوره ۸۵-۱۳۷۵، سکونت مهمترین علت مهاجرت به این شهر در دهه ۸۵-۱۳۷۵ با فراوانی ۶۸۰۹۴ نفر معادل ۵۸/۷۹ درصد و پس از آن اشتغال با فراوانی ۱۸۵۸۲ نفر معادل ۱۶/۰۲ درصد قرار داشته اند.

همچنین بر اساس طرح جامع اسلامشهر در سال ۱۳۶۵، ۷۱/۶ درصد از مهاجرت ها به اسلامشهر به منظور استفاده از مسکن ارزان قیمت (حل مشکل مسکن)، ۲۲/۳ درصد جهت اشتغال و ۵/۸ درصد به دلایل گوناگون بوده است (مهندسين مشاور هم سو، ۱۳۶۵، ص ۷۸).

نمودار ۱۰- مهمترین علل مهاجرت به اسلامشهر در سال ۱۳۶۵

ماخذ: مهندسين مشاور هم سو، ۱۳۶۵

در مجموع حل مسئله مسکن و دستیابی به مسکن ارزان قیمت در طی دهه های اخیر مهمترین و اصلی ترین علت مهاجرت مهاجرین به اسلامشهر بوده است و پس از آن مسئله اشتغال به عنوان دومین علت مهاجرت به این شهر بوده است.

تحلیل و ارزیابی نهایی :

در طول سه دهه اخیر توسعه منطقه شهری (تهران) تابع هیچ نوع سیاست و راهبرد و برنامه جامع با هدف هدایت و کنترل توسعه هماهنگ کل منطقه نبوده و عمدتاً حاصل اسکان غیر رسمی گروهای کم درآمد در اراضی حاشیه و اطراف آبادی ها و شهرها و راه های اصلی منطقه بوده است. بزرگترین شهرهای منطقه پس از کرج، یعنی اسلامشهر، قدس، قرچک، پاکدشت و... حاشیه نشین هایی بوده اند که به صورت غیر رسمی شکل گرفته اند و بعداً به شهر تبدیل شده اند. خارج از ۴۷ نقطه شهری در حال حاضر ۱۷ مرکز حاشیه نشین که هر یک بیش از ده هزار نفر جمعیت دارند در انتظار شهرشدن هستند (نظریان، ۱۳۸۳، ص ۲۱)

روستای قاسم آباد شاهی در کنار محور ارتباطی تهران- ساوه که به عنوان منشاء اولیه تشکیل سکونتگاه خودروی اسلامشهر تلقی می گردد در حالی که در سال ۱۳۴۵ دارای ۱۰۰۶ نفر جمعیت بوده در حدود ۱۰ سال بعد یعنی در سال ۱۳۵۵ با جمعیتی بیش از ۵۰ برابر یعنی ۵۰۲۹۲ نفر مواجه می گردد. این روند افزایشی جمعیت همچنان ادامه می یابد، بطوری که در سال ۱۳۶۵ به رقمی در حدود ۲۱۵۱۲۹ نفر یعنی بیش از ۲۰۰ برابر در فاصله دو سرشماری می رسد. براساس سرشماری سال ۱۳۸۵ اسلامشهر دارای ۳۹۹۶۲۷ نفر جمعیت بوده و امروزه در سال ۱۳۹۰ جمعیت این شهر رقمی بیش از نیم میلیون نفر برآورد می شود.

از سویی نتایج حاصل از این تحقیق موید این مطلب است که سهم شهرنشینی اسلامشهر از کل جمعیت شهرنشین استان تهران در حال افزایش و سهم شهرنشینی شهر تهران از کل جمعیت شهرنشین استان تهران در حال کاهش است.

همچنین نتایج حاصل از این تحقیق حاکی از آن است که مهاجرت درون استانی طی تمامی دهه های اخیر بیشترین سهم از مهاجرت ها به اسلامشهر را به خود اختصاص داده است و از سویی دیگر نتایج حاصل از پژوهش مبین این مطلب است که حل مسئله مسکن مهمترین و اصلی ترین علت مهاجرت به اسلامشهر بوده است، به عبارتی می توان گفت مهاجرینی که به نیت دستیابی به زندگی و رفاه بیشتر از سراسر کشور ابتدا به شهر تهران مهاجرت نموده اند، به علل مختلف خصوصاً بمنظور حل مسئله اسکان و دستیابی به مسکن ارزان قیمت مجبور به مهاجرت به اسلامشهر به عنوان مقصد دوم مهاجرت شده اند.

برآوردهای انجام شده حاکی از آن است که منطقه کلان شهری تهران تا سال ۱۴۰۰ با ۳۶۸۰۰۰ خانوار مواجه خواهد بود که قادر به تامین مسکن مناسب در داخل محدوده کلان شهر تهران نخواهند بود و در صورت عدم توجه به آنان، چاره ای جز مهاجرت و سکونت در سکونتگاه های خودرو و حاشیه ای کلان شهر تهران مانند اسلامشهر نخواهند داشت (طرح مجموعه شهری تهران، ۱۳۷۹).

در مجموع با توجه به موارد فوق لزوم توجه به پدیده سکونتگاه های خودرو در منطقه کلان شهری تهران که اسلامشهر یکی از مهمترین خاستگاه های آن است، مسئله ای قابل تامل بوده و بایستی با توجه به ویژگی های مذکور هدایت و برنامه ریزی های مناسب برای حل این مسئله مورد توجه صاحب نظران و مسئولین امر قرار بگیرد. در غیر اینصورت با ادامه روند افزایش تعداد و جمعیت شهرهای خودرو در سطح منطقه، همان گونه که در حال حاضر نیز ملاحظه می شود، مشکلات منطقه کلان شهری تهران بطورعام و مشکلات اسلامشهر بطورخاص، هر روز ابعاد جدی تر و بحرانی تری به خود خواهد گرفت.

نتیجه گیری نهایی :

بنابر یافته های تحقیق، مهاجرت بی رویه از کلان شهر تهران و سرریز جمعیت این شهر به عنوان مهمترین عامل ایجاد و توسعه سکونتگاه خودروی اسلامشهر در طی دهه های اخیر بوده است. لذا در این بخش به بررسی چالش های حاصل از تشکیل و گسترش اسلامشهر و ارائه راهبردهای درخصوص چگونگی مواجهه با این مسئله در بلند مدت خواهیم پرداخت و در نهایت پیشنهادهای در خصوص چگونگی برخورد با مشکلات به وجود آمده ارائه خواهیم نمود :

۱- چالش ها :

۱- امکان تهیه مسکن ارزان قیمت و انجام ساخت و سازهای بی رویه و همچنین وجود زمینه های اشتغال در مراکز تولیدی، خدماتی و تجاری اسلامشهر طی دهه های اخیر در مجموع باعث جذب جمعیت مهاجر از شهر و استان تهران و سایر مناطق کشور به اسلامشهر گردیده است، برابر آمار طی ۵۰ ساله اخیر جمعیت شهر تهران حدود ۵ برابر و جمعیت اسلامشهر حدود ۸۳۰ برابر شده است، در نتیجه سیل عظیم مهاجرت ها به اسلامشهر باعث رشد بی رویه کالبدی و توسعه شهرنشینی در این شهر شده که خود باعث بروز مشکلات عدیده دیگری همچون مشکلات جمعیتی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی برای شهر و ساکنین آن شده است.

۲- ایجاد و گسترش سکونتگاه های خودرو مانند اسلامشهر می تواند باعث تشدید جدانشینی گروه های کم درآمد و تمرکز فقر و پیامدهای منفی سیاسی، امنیتی، اجتماعی، اخلاقی، فقر فرهنگی، بی هویتی، فحشا و اعتیاد و پیامدهای ناشی از آن شده که گریبانگیر خود این شهرها و منطقه کلان شهری تهران خواهد شد.

۳- سکونتگاه ها خودروی اسلامشهر علیرغم پیوستگی زیادی که به لحاظ اقتصادی و اشتغال با مادر شهر تهران دارد، دارای تفاوت های اساسی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و خصوصاً کالبدی با شهر تهران می باشد.

۴- با عنایت به اینکه ساخت اسلامشهر بدون هیچگونه برنامه ریزی قبلی ملی یا منطقه ای صورت گرفته این شهر با کمبود شدید زیرساخت ها، خدمات، تاسیسات و تجهیزات شهری مواجه است .

۵- اسلامشهر جلوه بارز شکلی از شهرنشینی است که در کشور ما به عنوان شهرنشینی مشکل زا تلقی می شود، مشکل زا از این نظر که شکل گیری و توسعه شهرهایی نظیر اسلامشهر متناسب با امکانات و نیروی اقتصادی شهر و هماهنگ با فعالیت‌های موجود در منطقه اطراف آن نمی باشد. از این رو اسلامشهر و شهرهای نظیر آن عموماً شرایط لازم برای پاسخگویی به مشکلات ناشی از تمرکز جمعیت را در خود نداشته و بیشتر به صورت خوابگاهی برای آن بخش از مهاجرینی که در تهران مسکن مناسب خود را نمی یابند در می آید .

۶- در مهاجرت های برون استانی به اسلامشهر استان آذربایجان شرقی در طی تمامی دهه های اخیر بیشترین سهم را از نظر مبداء حرکت مهاجران به این شهر بر عهده داشته است . بنابراین از درصد بالای مهاجرت از برخی استان ها می توان نتیجه گرفت که پدیده مهاجرت برون استانی به اسلامشهر می تواند نوعی کوچ دسته جمعی باشد. این نوع کوچ فامیلی و دسته جمعی در محیط ناآشنا و پر از تشویش شهری، آسودگی خاطر مهاجران را سبب می گردد، از سویی دیگر تعداد زیادی از مهاجران درون استانی که اسلامشهر را به عنوان مرحله دوم از مهاجرت انتخاب کرده اند نیز این شهر را به دلیل حضور اقوام و بستگان یا به عبارتی ترکیب قومی غالب مهاجر آن انتخاب می نمایند. در مجموع افزایش جمعیت برخی قومیت ها بعضاً باعث بروز مشکلاتی برای این شهر شده است که به عنوان مثال به تاثیر ترکیب قومی شهر که غالباً از استان آذربایجان شرقی می باشند، در تعیین ترکیب اعضای شورای شهر اشاره کرد که منجر به انتخاب شورای شهری قومی و ناکارآمد شده است که نهایتاً باعث کندی روند تحولات شهری این شهر شده است.

۷- تجربه دهه های اخیر در منطقه کلان شهری تهران نشان می دهد، معمولاً پس از یک دهه از شکل گیری سکونتگاه های خودرو ، پایه ای برای تشکیل سکونتگاه های حاشیه ای خود می شوند به عنوان نمونه می توان به حاشیه نشینی در محلات میان آباد و حصارک اسلامشهر طی سالیان اخیر اشاره نمود که خود سرمنشاء مشکلات عدیده شهری برای اسلامشهر و نزول مستمر کیفیت محیط کالبدی و اجتماعی شهر می شوند .

۸- رشد و گسترش شهرنشینی در اسلامشهر باعث اتلاف، تخریب و از میان رفتن یکپارچگی اراضی مرغوب کشاورزی و باغات منطقه شده است .

۹- افزایش نامعقول زمان و هزینه جابجایی آن بخش از ساکنینی که روزانه جهت انجام کار به شهر تهران رفت و آمد می کنند یکی از معضلات دامنگیر ساکنین این شهر می باشد، تا جایی که اینگونه افراد روزانه ۳ تا ۴/۵ ساعت صرف رفت و برگشت به محل کار خود می نمایند، همچنین این افراد حدوداً ۳۰ درصد از درآمد خانوار را صرف هزینه های رفت و آمد به محل کار می نمایند(غمامی، ۱۳۸۶، ص ۶) .

۲- راهبردها :

در راستای نیل به اهداف مورد نظر در پیشگیری از پیدایش سکونتگاه های خودروی جدید و رشد سکونتگاه های خودرو و پیرامونی موجود شهر تهران مانند اسلامشهر در منطقه کلان شهری تهران در بلند مدت راهبردهای ذیل پیشنهاد می گردد:

۱- کاهش نابرابری های شدید اجتماعی و اقتصادی میان شهر و روستا و نواحی جغرافیائی کشور در سطح ملی

۲- ایجاد نظام مدیریت یکپارچه مجموعه کلان شهری تهران

۳- توانمندسازی گروه های کم درآمد(گروه های هدف) در تهران ، بدین منظور استراتژی های ذیل پیشنهاد

می گردد :

الف- کمک به تامین مسکن گروه های کم درآمد و فاقد مسکن شهر و استان تهران با طراحی و برنامه ریزی های ملی و منطقه ای مثل ارائه تسهیلات مالی، ساخت و ساز و...بمنظور جلوگیری از ایجاد و گسترش سکونتگاه های خودرو

ب- تقویت جایگاه شهرهای جدید منطقه مانند شهرهای جدید پرنده، پردیس و... که دارای زیر ساخت های مناسب و برنامه ریزی شده هستند، بمنظور جلوگیری از ایجاد و گسترش سکونتگاه های خودرو

۳- پیشنهادات :

۱- از آنجایی که بین سهولت تهیه مسکن با مهاجرت به اسلامشهر رابطه مستقیمی وجود دارد، یعنی هرچه تهیه مسکن در اسلامشهر آسان تر باشد، میزان مهاجرت به این شهر بیشتر می شود. بنابراین با کنترل این عامل در برنامه ریزی های آتی تا حدودی می توان پدیده مهاجرت به اسلامشهر را کنترل کرد.

۲- بمنظور جلوگیری از جدانشینی گروه های کم درآمد و عوارض ناشی از آن مانند مسائل امنیتی، اجتماعی و... در برخی مناطق مجموعه شهری تهران منجمله اسلامشهر می توان با توزیع عادلانه امکانات در سطح منطقه کلان شهری تهران و توسعه برنامه ریزی منطقه ای و ناحیه ای تا حدودی باعث کاهش تفاوت سطح اینگونه مناطق با مادر شهر تهران گردید.

۳- با تامین و تکمیل زیرساخت ها، خدمات، تاسیسات و تجهیزات شهری اسلامشهر می توان تا حدودی باعث کاهش وابستگی شهروندان ساکن در این شهر به مادرشهر تهران گردید.

۴- با ارائه خدمات رفاهی، آموزشی، درمانی و بهداشتی در سطح مطلوب به ساکنین اسلامشهر می توان از میزان وابستگی ساکنین به مادر شهر تهران کم کرد.

۵- جهت ارتقاء امور فرهنگی در سطح اسلامشهر می توان با ایجاد مراکز مناسب فرهنگی گامهای مفیدی در این زمینه برداشت.

۶-ارایه طرح جامع جدید شهراسلامشهر با توجه به گذشت بیش از ۲۵ سال از طرح جامع قبلی می تواند، باعث توسعه و پیشرفت این شهر و منطقه گردد .

۷- از آنجایی که برابر آمار موجود ، بخش صنعت اسلامشهر از کل کشور و استان تهران نیز قوی تر عمل نموده است و همچنین این شهر در زمینه های کشاورزی، باغداری، دامداری و توسعه بازرگانی دارای استعداد رشد می باشد.در مجموع این مزایا و موقعیت ارتباطی آن در کنار پایتخت، همگی از توانمندیهای بالقوه این شهر می باشند که در صورت برنامه ریزی صحیح و هدفمند می تواند نویدبخش پیشرفتهای آتی این شهر محسوب گردند .

۸- اجرای طرح های اشتغال زایی بمنظور ایجاد زمینه اشتغال ساکنین در خود شهر، بمنظور افزایش تعداد شغل نسبت به تعداد شاغلین و جلوگیری از سکونتگاه خوابگاهی شدن اسلامشهر و همچنین کاهش زمان و هزینه افراد کم درآمد که روزانه جهت اشتغال به شهر تهران رفت و آمد می کنند .

۹- کنترل و نظارت لازم جهت پیشگیری از ایجاد و گسترش مناطق حاشیه نشین جدید در اطراف اسلامشهر و همچنین اعمال سیاست های توانمند سازی در مناطق حاشیه ای ایجاد شده در اطراف اسلامشهر

منابع و مأخذ:

- ۱- اداره خدمات شهری شهرداری اسلامشهر، (۱۳۸۱)، گزارشات حمل و نقل مواد زائد و جامد اسلامشهر
- ۲- دفتر مطالعات گروه طرح و برنامه ریزی، (۱۳۷۸)، فرمانداری شهرستان اسلامشهر
- ۳- روستا، مجید، علیزاده، راضیه، (۱۳۸۸)، سیری بر پیدایش سکونتگاه های غیر رسمی در ایران با تاکید بر سیاست ها و راهکارهای ساماندهی، مجموعه مقالات همایش ملی سکونتگاه های غیررسمی، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- ۴- غمامی، مجید، خاتم، اعظم، (۱۳۸۶)، مدیریت یکپارچه و حل مسئله اسکان غیر رسمی، انتشارات شهیدی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران
- ۵- مهندسین مشاور رویان، (۱۳۷۸)، مطالعات جامع توسعه و کشاورزی، مطالعات سنتز استانی، سنتز استان تهران، موسسه پژوهش های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی
- ۶- مهندسین مشاور هم سو، (۱۳۶۵)، طرح توسعه و عمران حوزه نفوذ و تفضیلی اسلامشهر
- ۷- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، (۱۳۷۹)، طرح مجموعه شهری تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران
- ۸- مرکز آمار ایران، (۱۳۷۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج کلی استان تهران
- ۹- مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج کلی استان تهران
- ۱۰- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۰)، سرشماری عمومی نفوس مسکن در سال های ۸۵-۷۵-۶۵-۵۵-۴۵-۳۵
- ۱۱- نظریان، اصغر، (۱۳۸۳)، شهرگریزی یا واگرایی شهری و بازتاب فضایی آن در پیدایش کلان شهرها، پدیده ای نو در شبکه های شهری جهان، دانشگاه تربیت معلم، تهران